

Ressenyes

Gabriele Ranzato: *El eclipse de la democracia. La guerra civil española y sus orígenes, 1931-1939*, Siglo XXI, Madrid, 2006, 691 pp.

La figura de Gabriele Ranzato, reconegut especialista italià en l'estudi de la Catalunya contemporània i el segle xx espanyol, no requereix més presentació per al públic lector. Al llibre que aquí ens presenta, aparegut quasi simultàniament a la seva edició en llengua original italiana, Ranzato ofereix una densa obra de síntesi interpretativa, d'una profunditat notable i ambició sintètica, del conflicte bèl·lic espanyol. Però ho fa amb dues peculiaritats importants, condicionades segurament pel seu propòsit original de servir de llibre de referència per a un lector italià no necessàriament familiaritzat amb les interioritats de la història hispànica. La primera, enquadrar la guerra civil espanyola dins el context de la crisi de la democràcia europea en el període d'entreguerres, a la qual cosa dedica un primer capítol ben suggeridor (pp. 1-46), en què implícitament accepta el paradigma de la «guerra civil europea» proposat per altres autors. La segona, dedicar quasi quatre capítols de dalt a baix (pp. 47-243, quasi un terç del total) als antecedents immediats del conflicte espanyol, tot centrant-se, després d'una succinta presentació de les peculia-

ritats de l'evolució sociopolítica espanyola des de la Restauració monàrquica, en l'assaig dictatorial de Primo de Rivera i, particularment, en el període republicà. Al període bèl·lic i a la guerra pròpiament dita, enfocada des de diferents perspectives, encara que amb atenció molt preferent a les dinàmiques polítiques i socials imperants en ambdós bàndols, i amb un estil narratiu força àgil i, en alguns passatges, molt amè, l'autor hi dedica la resta del llibre.

Una obra de síntesi com aquesta ha de basar-se, per força, en un reciclatge complex de la ingent bibliografia, espanyola i estrangera, disponible sobre la guerra civil espanyola, els orígens i les conseqüències. Ranzato no sols maneja un considerable volum bibliogràfic amb agilitat i solvència, sinó que a més ho complementa amb un ampli elenc de fonts originals, en particular publicística d'època, llibres de memòries i fonts diplomàtiques editades, amb certa preferència per testimonis italians. L'exhaustivitat d'una tasca semblant és impossible, i per això mateix seria massa fàcil i injust alhora assenyalar precisions bibliogràfiques de detall que haurien contribuït en algun aspecte a enriquir, matissar o corregir afirmacions i opinions. Tota síntesi comporta, en aquest sentit, un risc, que l'autor defuig amb habilitat notable centrant el relat preferentment en els es-

deveniments polítics, la dimensió internacional del conflicte i els fets concrets que van marcar el desenvolupament bèl·lic, alhora que l'omple de citacions, agudes observacions de contemporanis i detalls narratius que fan la lectura molt agradable per bé que, de vegades, sigui una mica prolix. Sense deixar de tractar dimensions com la social i cultural, ja que aspira a ser una «síntesi global» que cobreixi tots els «aspectes rellevants» de la crisi de la democràcia espanyola, el relat de Ranzato acaba per ser un relat centrat fonamentalment en els àmbits polític i diplomàtic; i quan aborda l'explicació dels fets militars, no es preocupa a penes d'aspectes com la història social *des de baix* dels exèrcits combatents. És una història, doncs, clàssica en els postulats teòrics i metodològics, però no per això merament epidèrmica o superficial.

Sí que és de doldre, amb tot, que l'aparell bibliogràfic utilitzat per l'autor, tret d'algunes excepcions —entre les quals sorprèn el maneig, encara que crític, d'alguns opuscle de l'inefable Pío Moa—, no es caracteritza per estar actualitzat més enllà dels anys finals del segle passat. Encara que hauria resultat impossible recollir en una obra publicada el 2006 el conjunt de novetats bibliogràfiques aparegudes en aquell any commemoratiu, sí que s'hi troben a faltar obres anteriors, com la síntesi de Helen Graham sobre la República espanyola durant la Guerra Civil, la monografia de Skoutelsky sobre les Brigades Internacionals o el llibre col·lectiu d'Ealham i Richards sobre la Història Cultural del conflicte espanyol, per citar-ne només tres exemples. Així mateix, les pàgines dedicades a l'actitud dels nacionalistes bascos i catalans davant l'esclat de la guerra haurien merescut igualment un suport bibliogràfic més important i una matisació més profunda que la suposició que a

Vitòria el colp va triomfar el 1936 perquè hi havia «una forta presència castellana» (p. 283), o que el carlisme navarrès tenia una «orientació particularista» sense més explicació. Una consulta a l'obra d'Ugarte Tellería, per exemple, hauria permès matisar i ajustar la interpretació en aquest apartat. El mateix es podria dir d'algunes afirmacions, particularment al capítol introductori, que no semblen recollir les aportacions de la historiografia recent que matisen el suposat excepcionalisme espanyol, com ara l'al·lusió al «localisme extrem» (p. 61) com a fenomen típicament ibèric, o les precipitades notes en què es recull l'evolució dels nacionalismes català i basc (pp. 72-75). És igualment de doldre la falta d'un epíleg o unes conclusions en què, de manera global, l'autor resumís en poques pàgines quina és la seva aportació o interpretació distintiva de les causes de la Guerra Civil i el seu resultat, més enllà de l'esment final a la «fragilitat interna» de la democràcia espanyola, com la resta de l'europea (p. 658). Una manca de conclusió que, en definitiva, es correspon amb l'absència d'una tesi definida i articulada al llarg del llibre.

Aquestes observacions, i alguns errors de detall més que s'hi podrien assenyalar, no són obstacle perquè el cos central de l'obra, dedicada a l'anàlisi política de la guerra civil espanyola i les seves causes, convenci el lector mitjà i resulti en alguns apartats suggeridor per a l'especialitzat, tant per la seva subtils argumentativa com per la seva considerable solidesa bibliogràfica i documental. Cal assenyalar, però, que Ranzato no pretén proposar temes radicalment nous en aquest llibre. Hi recull els paradigmes interpretatius sobre la Guerra Civil més estesos en la investigació internacional i els emmarca en un context més ampli —la crisi de la democràcia a l'Europa d'entreguerres—,

al mateix temps que fuig de visions excessivament maniquees o autocomplaents. Com bé assenyalava en la introducció, el temps de la historiografia militant ha passat i és temps de historioritzar plenament la guerra civil espanyola. També ho és de superar la visió simplista del conflicte com un enfrontament entre democràcia i feixisme; una visió que, d'altra banda, impera des de fa temps en la major part de la literatura especialitzada sobre la guerra civil espanyola. Potser fóra més suggeridor per a un lector especialitzat un plantejament més rupturista en l'aspecte teòric, més innovador i explícit en la formulació de tesis principals, i menys narratiu en el plantejament. Però és igualment veritat que l'objectiu d'aquesta obra —servir de síntesi narrativa, i informativa al mateix temps, d'un període convuls de la història espanyola— s'acompleix amb un èxit més que apreciable.

Xosé M. Núñez Seixas

Universidade de Santiago de Compostela

Sasha Pack: *Tourism and Dictatorship: Europe's Peaceful Invasion of Franco's Spain*, Palgrave Macmillan, Nova York, 2006, 273 pp.

Nombrosos historiadors han analitzat el camí que va recórrer Espanya al llarg de la segona meitat del segle XX, els anys que van de la dictadura a la democràcia. L'estat autoritari del general Francisco Franco, forjat a la Guerra Civil i sota una austeritat semifeixista durant la Segona Guerra Mundial, va esdevenir al final de la dècada dels seixanta una pròspera societat de consum. El sector turístic, com demostra Sasha Pack en el seu excel·lent estudi, constitueix el millor exemple d'aquesta transició, i en molts aspectes va ser el mitjà que

la va fer possible. Espanya no va atraure més turistes perquè va tornar-se més europea, i va tornar-se més europea perquè va atraure més turistes. Encara que als anys quaranta i cinquanta el règim franquista va preveure en un principi que el turisme proveiria dels ingressos que tant necessitava l'economia espanyola i permetria que el país acomplís el paper de pilar de la cristiandat occidental, l'arribada massiva de visitants estrangers va donar un impuls inesperat a la integració política i cultural d'Espanya a l'Europa democràtica, i va contribuir a l'ulterior abandonament del catolicisme autoritari, la repressió i altres trets distintius de la dictadura.

Els set capítols de què consta el llibre de Pack descriuen el sorgiment cronològic del turisme a Espanya alhora que els esforços cada cop més reeixits del govern per atraure visitants estrangers topaven amb el seu desig d'excloure les influències més cosmopolites, com ara la permissivitat sexual i el consum il·legal de drogues. Tot considerant el turisme com el motor primordial per impulsar l'economia espanyola i fer front al relatiu subdesenvolupament, els persistents dèficits comercials i altres reptes, el règim franquista va tolerar els clubs nocturns d'ambient dissolt, els bikinis i altres senyals visibles d'una economia basada en el turisme.

Al primer capítol, «Viatges i turisme en la història d'Espanya», Pack examina el desenvolupament del sector fins a la fi de la Segona Guerra Mundial. Tot i que el camí de Sant Jaume atreia alguns pelegrins medievals, des del punt de vista històric Espanya era una de les regions menys visitades de l'Europa central i occidental. Els pobles i ciutats espanyols, en el millor dels casos indiferents i de vegades hostils vers els forasters, es caracteritzaven per uns allotjaments, una oferta culinària i uns serveis de molt baixa qualitat. Des del

punt de vista de la dialèctica turística, no venien visitants perquè no hi havia serveis, i no hi havia serveis perquè no venien visitants. Les guerres en què Espanya es veia sovint embolicada, la seva adhesió a la Contrareforma i els conflictes constants amb nacions europees més puixants com Anglaterra, França i els Països Baixos, d'on provenien molts dels viatgers, van impedir el progrés del sector turístic durant segles. Ni tan sols l'arribada al poder de la modernitzadora dinastia dels Borbó l'any 1714 va servir perquè el turisme es desenvolupés suficientment per treure profit dels recursos culturals i geogràfics d'Espanya. Tot i que als segles XIX i XX va començar a sorgir una minsa activitat al voltant de les platges, els turistes que venien eren ben pocs i es concentraven a uns pocs indrets, com la costa de Sant Sebastià, al País Basc. Les nombroses guerres civils, insurreccions i canvis de govern al llarg d'aquest període, incloses la convulsa Segona República (1931-1936) i la Guerra Civil (1936-1939), van limitar qualsevol increment natural del turisme, com també ho van fer els diversos esforços, mal finançats i gestionats, dels governs centrals.

Als capítols 2 i 3, l'autor exposa l'afany inicial del règim franquista als anys quaranta i cinquanta per fomentar el turisme, no només pels seus potencials beneficis econòmics, sinó també per promoure la identitat ideològica i cultural d'Espanya. Tanmateix, tot i la necessitat imperiosa que tenia l'Estat d'aconseguir divises, legitimitat internacional i vincles més forts amb Europa occidental i els Estats Units, dins el govern espanyol es produïa una ambivalència considerable quant a permetre que desenes de milers de turistes visitessin el país. El mateix general Franco tenia seriosos dubtes sobre la idoneïtat d'obrir les portes al turisme de masses, i fins a les acaballes dels anys cinquanta va

fer poc per recolzar el procés. Fou llavors, en aquesta dècada, quan es van produir un seguit de reformes que van fomentar el turisme internacional, entre les quals cal remarcar la creació del Ministeri d'Informació i Turisme el 1951, l'impuls del programa de paradors, dirigit a crear allotjaments d'alta qualitat a indrets històrics, i les inversions públiques i privades en hotels moderns. L'any 1957, el govern espanyol va adoptar oficialment l'eslògan, freqüentment utilitzat, «Spain is different», que va promocionar en nombroses campanyes publicitàries amb la finalitat de fomentar el turisme. Així mateix, l'augment de les inversions estatals en les xarxes viària i ferroviària i en altres infraestructures al llarg dels anys cinquanta va portar beneficis secundaris positius.

Com demostra Pack, el boom del turisme forani a Espanya es va produir entre 1957 i 1962, quan la xifra de visitants i les seves despeses van experimentar un fort creixement i, al contrari que abans, el sector turístic va esdevenir capdavanter tant en l'economia nacional com en l'àmbit europeu. El nombre de visitants europeus més o menys va triplicar-se en el decurs d'aquest període passant de dos a sis milions, un creixement més accelerat que el de qualsevol dels països del continent. L'emergència d'Espanya com un dels destins turístics més importants dels ciutadans europeus als anys seixanta és el tema tractat als capítols 4 i 5. Al final dels anys cinquanta el turisme va substituir l'agricultura i la mineria com la principal font de divises i la font de beneficis més valuosa per a l'economia en termes de creixement de l'ocupació i augment dels ingressos locals i provincials a moltes zones d'Espanya. El ràpid desenvolupament del sector va agafar més embranzida com a conseqüència de la liberalització econòmica portada a terme pel règim franquista a partir de

l'any 1956, que va incloure diverses devaluacions de la pesseta, la disminució de les barreres comercials i frontereres amb Europa, i una desregularització general de bona part de l'economia. Tot i això, el govern espanyol, a banda d'uns pocs partidaris fervents del Ministeri d'Informació i Turisme, no considerava aleshores que el turisme hagués de ser la pedra de toc de l'economia espanyola i creia encara que el futur del país havia de fonamentar-se en la indústria pesant, la mineria i l'agricultura, així com en certa forma d'autarquia. Entre els defensors més aferrissats del foment i la dependència del turisme trobem Manuel Fraga, que va esdevenir ministre d'Informació i Turisme el 1962.

Tot i la seva importància creixent per a Espanya, seguia havent-hi una considerable ambivalència al si del règim al voltant de la dependència del turisme, especialment entre els membres del Consell de Ministres i del govern pertanyents a l'organització ultracatólica Opus Dei. A més de témer que el turisme contribuís a allò que ells veien com el declivi moral d'Espanya, els membres de l'Opus Dei també tenien forts lligams amb els industrials, que s'oposaven a la inversió pública en el turisme en detriment dels seus interessos corporatius. En canvi, Fraga i altres dirigents de mentalitat reformista creien que el turisme no només portaria beneficis econòmics al país, sinó que enfortiria les tendències reformistes i regeneradores existents en la societat en general. Les reformes necessàries per fomentar i fer possible el turisme donarien lloc a canvis fonamentals en l'Estat, així com a un augment de les llibertats personals, la mobilitat social i el progrés econòmic dels espanyols. L'obstinació i el talent polític de Fraga, juntament amb la pressió del cada cop més nombrós grup d'empresadors, dirigents locals i empresaris de les

zones dependents del turisme, van comportar que Franco mateix acabés donant suport al turisme com la clau del creixement econòmic espanyol. A mitjan dels anys seixanta, quan el turisme permetia cobrir un 90% del persistent dèficit comercial, ja resultava clar que Espanya havia deixat força enrera l'aïllament internacional i l'autarquia autoimposada dels anys quaranta. Quan Fraga va deixar el càrrec de ministre el 1969, el seu projecte de reforma, lligat intrínsecament a la seva promoció del turisme com a motor de canvis de més abast, era ja una part indissociable de la societat espanyola.

Allò que Pack anomena «una consciència turística» (capítol 6) va esdevenir part integral de la mentalitat de molts espanyols. La dels seixanta va ser la dècada en què el turisme va començar a estendre's a tots els àmbits de la societat, tant des del punt de vista del seu impacte econòmic i la seva omnipresència com pel que fa al desenvolupament del sector a tot un seguit de localitats i províncies. Els turistes estrangers, així com les instal·lacions per donar-los allotjament, van començar a proliferar arreu del país, i no només a les ciutats més grans i als centres d'estiu més famosos. Tanmateix, el procés no va veure's lliure de dificultats, doncs els milers de visitants foranis, la majoria d'ells de la més liberal Europa septentrional, xocaven de vegades amb els costums locals i les lleis sobre la decència. Les mostres d'afecte en públic i la vestimenta estiuenca que posava al descobert els braços i les cames, per exemple, eren tècnicament il·legals però, tot i així, tolerades sense gaires problemes a la major part de les zones de platja. Certament van produir-se temptatives ocasionals i localitzades d'aplicar la llei que van portar a conflictes, com l'arrest de dones per portar bikini, però, no obstant això, a finals dels anys seixanta fins i tot les insti-

tucions més conservadores, com l'Església catòlica o la Guàrdia Civil, havien acabat resignant-se a la presència dels forasters lleugers de roba, els clubs nocturns i les actituds liberals pròpies de les activitats associades al turisme.

En l'últim capítol del llibre, «Desencís i reorientació», l'autor analitza les repercussions negatives del turisme com a revers dels seus efectes positius sobre l'ingrés de divises i el conjunt de l'economia. L'especulació immobiliària, la degradació urbanística, la construcció abusiva d'allotjaments turístics barats, la delinqüència, els escàndols de corrupció, l'augment de l'embriaguesa pública, el major consum de drogues il·legals i altres conseqüències socials negatives van ser també part del llegat del boom turístic. Ja als anys setanta, el govern central va prendre mesures per apaivagar els problemes socials lligats al turisme de masses tot fomentant la inversió en hotels més luxosos, revifant l'aplicació de les lleis contra la delinqüència i augmentant els controls i les inspeccions dels nous projectes de desenvolupament, uns canvis que també van veure's beneficiats pel menor pes de les figures conservadores al si del govern, és a dir, dels membres de l'anomenat *búnquer*, l'aliança de militars, catòlics i altres personatges autoritaris oposats, a les acaballes del règim, a la liberalització, la democratització i la integració dins Europa. Tanmateix, aleshores el turisme ja era un element indissociable de l'economia i la cultura espanyoles. El debat ja no era si incloure el turisme en els plans de desenvolupament nacional, sinó quin pes havia de tenir-hi. El turisme havia transformat Espanya i havia estat un motor essencial, com Manuel Fraga i altres reformistes havien esperat i planejat, de la modernització i la integració de l'economia espanyola.

El llibre de Sasha Pack és un estudi excel·lent del sector turístic a Espanya

i del seu impacte transformador fonamental en la societat, la cultura i el desenvolupament econòmic del país. L'ús que fa l'autor de les fonts, la combinació d'anècdotes i anàlisis estadístiques, i les referències als conflictes que van produir-se dins el règim fan d'aquesta obra una contribució útil al terreny de la història contemporània d'Espanya. Els lectors interessats en la història del turisme, les transicions a la democràcia o el desenvolupament econòmic també el trobaran un relat fascinant. Les diferències entre l'Espanya de l'any 1975 de la del 1945 són sens dubte abismals, i aquest llibre és una eina valuosa per a copsar millor un dels factors clau que expliquen aquesta evolució.

Wayne H. Bowen

Southeast Missouri State University

Enric Vila: *Lluís Companys. La veritat no necessita màrtirs*, L'esfera del Llibres, Barcelona, 2006, 430 pp.

Arnau González Vilalta, i Gisela Bou: *La creació del mite Lluís Companys. El 6 d'octubre de 1934 i la defensa de Companys*, Base, Barcelona, 2007, 452 pp.

La figura de Lluís Companys ha estat, fins fa poc, objecte de reverència incontestable. La condició de president màrtir el convertí, per al conjunt del nacionalisme i de l'esquerra, en una figura que estava per sobre del bé i del mal. Aquesta canonització, com qualsevol altra, no hauria fet res més que posar obstacles a la comprensió de l'exacta significació històrica del personatge i de les complexitats del temps que li tocà viure. D'un temps ençà estem assistint, però, a una progressiva *deconstrucció* de la llegenda que envoltà Com-

pany. Les dues obres que examinem van en aquesta direcció.

El llibre que signen, conjuntament, González i Bou se centra en l'anàlisi de l'episodi que va començar, en vida del protagonista, a construir-ne el mite: els fets del 6 d'octubre de 1934 i la gestió del procés jurídic, i polític, que seguí al fracàs d'aquella jornada. A partir de l'estreta relació del protagonista amb l'advocat defensor —el jurista madrileny, governador civil de Barcelona en temps de la Setmana Tràgica i impenitent amic dels catalanistes, Ángel Ossorio y Gallardo— es dona compte de la conversió de Companys en una icona nacional, tot desmentint-ne la trajectòria prèvia de republicà de tota la vida i de catalanista recent, del 14 d'abril. Al començament el llibre flaqueja per la dèbil, quan no errònia, caracterització de certs fets polítics —tot i l'opinió d'Ossorio, no pot dir-se que el principal obstacle als projectes de regeneració pensats per Antoni Maura sigui el de l'edat del polític mallorquí—, però no pel repàs, correcte, que es fa a la trajectòria de Companys. En tot cas, i a mida que avança, l'obra va guanyant en solidesa. Un factor que, al meu entendre, hi contribueix és la pluralitat de visions analítiques. És un encert important que un treball que gira al voltant dels efectes que té un procés judicial sigui abordat, sense caure en compartiments estancs, per un historiador i una advocada doblada de historiadora. I ho és perquè aquesta doble perspectiva metodològica es posa al servei d'una millor comprensió dels esdeveniments. El lector trobarà unes esclaridores planes dedicades, per exemple, al Tribunal de Garanties Constitucionals i a les seves funcions, i una no menys acurada informació sobre el judici i l'impacte que va tenir en les plurals opinions públiques, i publicades, d'aquells anys. Tal vegada hagués estat

necessària una interacció més aprofundida amb la molta literatura històrica produïda en aquells anys, i no només amb la directament relacionada amb l'oprobiosa —o generosa, tot depèn de qui ho valori— jornada. En tot cas, queda clar que el mite creat la tardor de 1934 —sostingut sobre la identificació Catalunya-Companys— flaqueja amb el pas del temps i les lluites posteriors al triomf electoral del Front d'Esquerres, el febrer de 1936. Serà el fossar de Santa Eulàlia, a Montjuïc —i no pas les sales del Tribunal de Garanties o les cel·les del penal del Puerto de Santa María—, l'escenari que assegurarà la continuïtat de la llegenda.

Tota una altra cosa és el llibre de Vila. De fet, ens trobem davant d'una obra *revisionista*. Això podria ser tot un mèrit. Només caldria que fos consistent, honesta i menys fantasiosa que les faules que ve a desmuntar. D'honest, el llibre ho és, Vila no amaga mai les cartes. Anem per les altres dues condicions. En tant que assaig polític, l'autor està convençut que, en tot català, fer-se catalanista és redimir-se, guanyar en finor espiritual, passar a ser autèntic, millor i, perquè no dir-ho, superior als pobres desgraciats marcats per la fascinació per la púrria o per l'autoodi. Bé, com a fantasia no està gens malament. És perfectament assimilable a altres mitologies.

Ens queda la solidesa, i aquí és on el llibre definitivament naufraga. Ho és, de consistent? Doncs la resposta és fàcil. No. Posem alguns pocs exemples. Afirmar que la generació política, a la Catalunya, a l'Espanya i a l'Europa dels anys 1930 «es va girar de cap per avall» i que «Companys es va trobar brillant en un entorn cada cop més mediocre» (p. 18) és, senzillament, una puerilitat. Al bell mig d'aquella generació figuraven personatges brillants, com el mateix Vila s'encarrega de recor-

dar més endavant. Quan un va a escola (p. 27) amb els germans Carles i Ferran Soldevila, amb Pere Bosch Gimpera o amb Francesc Layret, homes de talent divers, però talent al cap i a la fi, el que s'ha d'explicar és la naturalesa d'uns temps en els quals acaba sobresortint en l'arena política el més adotzenat —si és que ho fou— d'aquells joves. Més. Nicolás Salmerón pot semblar un vell republicà castellà (*sic* p. 45) si ens apropem a la figura hieràtica, i a la manera de fer krausoinstitucionista, però resulta que era d'Alhama la Seca, d'Almeria, vaja, i que restà andalús i vinculat a la província d'origen al llarg de tota la vida. Escriure que «Lerroux seduïx la púrria i els pedants enamorats de la púrria afalagant la veritat de la Catalunya acomplexada i àvida d'autenticitat, de la part del país que, tipa de sentir-se òrfena i de rebre bufetades i moralina, posa de moda aquella cançó que diu 'Yo soy feliz con la gente del hampa'» (p. 42) no només és sensacional, sinó que deu haver deixat l'autor descansat. Ja es poden escarrassar José Álvarez Junco, Joan B. Culla i Clara o Joaquín Romero Maura —per cert, cap d'ells citat a la bibliografia— a treure l'entrellat d'un dels fenòmens més singulars de la Barcelona i la Catalunya política d'inicis del segle XX; l'explicació era molt més fàcil, el recurrent autoodi. Hi ha altres afirmacions historiogràficament pintoresques, per ignorants, com per exemple que els obrers, decebuts pel liderat republicà en el decurs de la Setmana Tràgica «comencen a tirar cap a l'anarquisme» (*resic*, p. 50) o que la mateixa Setmana Tràgica posa les bases de la tensió social que esborrará el catalanisme del mapa quan esclati la Guerra Civil (p. 51). I d'altres directament bèsties, com la que diu que Companys no és només el fundador de la Unió de Rabassaires, sinó qui crea el conflicte social al camp, on «ningú no es queixa» (*re-resic*,

p. 95). La cosa arriba a extrems delirants quan Vila prem l'accelerador i estableix el paral·lelisme entre aquells catalans esquivats, seduïts per Lerroux i la cosa republicana, i Pasqual Maragall i el PSC (p. 156), o quan caracteritza Companys com el Chamberlain català (p. 273).

M'aturo. Haig de confessar que, cap a la meitat del llibre i vist el pa que s'hi donava, vaig alleugerir el pas. Em vaig entretenir, és cert, en els episodis de major contingut eròtic: els rumors escabrosos sobre el comportament sexual del president, la seva segona senyora, el separatista Miquel Badia i els musculosos guardaespalles que el protegien. Per què? Doncs pel mateix impuls que em porta a aturar-me, sense voler, és clar, davant determinats programes televisius suggestivament escabrosos; no pas per raons historiogràfiques. Més enllà de judicis d'intencions sobre els efectes que va tenir en les posterior relacions amb l'Estat Català, i de posar de relleu, un cop més, la manca de convencionalitat i l'extravagància de Companys, què explica l'esmentat afer? Em temo que poca cosa. L'autor, en definitiva, ha caigut, i de quatre grapes, en el parany que ell mateix denuncia: la demagògia sempre genera més demagògia (p. 421). I, a més, la demagògia ven, i molt. Una altra cosa és que aclareixi res.

Àngel Duarte i Montserrat
Universitat de Girona

Ángel Viñas: *El escudo de la República. El oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*, Crítica, Barcelona, 2007, 734 pp.

Segon volum d'una trilogia dedicada a la trajectòria de la República en la Guerra Civil i la seva política internacional, continuació de *La soledad de la República. El abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*, *El escudo de la República* estudia el període que va de la tardor de 1936 a la primavera de 1937, en concret des de la tramesa de l'or del Banc d'Espanya a l'URSS fins a les conseqüències dels Fets de Maig. Com l'antecessor, és un estudi basat fonamentalment en fonts primàries, d'entre les quals destaquen per la seva extraordinària importància les soviètiques, en bona part inèdites, sobretot les provinents dels arxius dels comissariats d'Afers Exteriors, Comerç Exterior, Finances i Defensa; així com també les de la Internacional Comunista. Malauradament, l'accés al fons de la policia política i de seguretat (NKVD) li va ser restringit i no ha pogut tenir l'abast dels anteriors. Junt amb la soviètica, Viñas ha utilitzat un conjunt considerable de documentació diplomàtica britànica i francesa. D'entre la d'origen espanyol destaquen els papers del president Juan Negrín —la importància dels quals ja coneixíem i al llarg d'aquesta obra queda una vegada més corroborada—, els d'Indalecio Prieto i de Francisco Largo Caballero, i l'arxiu del PCE.

És una obra volgudament de combat, que dedica considerable atenció a qüestionar i refutar les anàlisis d'autors com Burnett Bolloten (*La guerra civil española. Revolución y contrarrevolución*) i els seus seguidors (entre els quals s'inclouen alguns prestigiosos hispanistes nord-americans), així com a mostrar les insuficiències de l'influent recull documental compilat per

Ronald Radosh i altres (*España traicionada. Stalin y la guerra civil*). Inclou igualment comentaris sistemàtics de refutació i denúncia de les tesis dels publicistes revisionistes Pío Moa i César Vidal, no precisament pel seu (nul) interès historiogràfic sinó per mostrar les tergiversacions o les falses atribucions de consultes a fonts soviètiques que contenen.

Moltes són, al meu parer, les aportacions fonamentals d'*El escudo de la República*. Voldria, tanmateix, ressaltar-ne cinc. En primer lloc el qüestionament —fins on la documentació soviètica consultada li ha permès— de la repetida i poc fonamentada tesi de la presumpta conspiració comunista que hauria aconseguit provocar un clima insurreccional a la rereguarda —incloent-hi la instigació dels *Fets de Maig*— que hauria culminat fent caure Largo Caballero de la Presidència del Consell de Ministres per substituir-lo per Negrín. Segonament, la revaluació que fa Viñas de la importància material i política de l'ajuda soviètica pagada amb les reserves d'or del Banc d'Espanya dipositades a Moscou, reserves que constituïren l'autèntic «escut de la República». L'autor corrobora que l'auxili provinent de l'URSS, tant pel que fa al material de guerra com als efectius humans, va ser durant tot el període de la presidència de Largo —precisament aquell en què arribaria a la màxima quantia en el conjunt de la guerra— inferior a la suma de l'aportació de l'Alemanya nazi i de la Itàlia feixista. Un ajut que va patir sobrepreus que ni Largo Caballero en tant que president ni Prieto en tant que ministre de Defensa qüestionaren.

En tercer lloc destaca la reconstrucció dels dos esdeveniments repressius claus del període, la matança de Paracuellos del Jarama i l'assassinat d'Andreu Nin, en l'origen dels quals situa una intervenció de la NKVD i del seu cap Orlov. Resulta igual-

ment molt valuosa la reconstrucció, utilitzant fonts inèdites provinents de l'arxiu privat de l'ambaixador espanyol a Moscou, Marcelino Pascua, del contingut de l'excelsa entrevista que Stalin concedí a aquest el 3 de febrer de 1937. Excelsa en el doble sentit, ja que el dictador soviètic no solia rebre en aquells temps ambaixadors estrangers, però sobretot perquè permet conèixer de primera mà quines eren les raons de la política soviètica d'ajut a l'Espanya republicana i la visió estratègica de la política envers Europa Occidental del georgià. Unes informacions que desmunten una vegada més la mentida creada pels generals colpistes del 18 de juliol de 1936 per justificar el seu atac a la legalitat, mentida que després va codificar el règim franquista i que publiciten avui en dia els Moas i companyia. Cito a tall d'exemple del que ressenya Viñas de les opinions de Stalin que «*el eslogan del '¡No pasarán!' [le] pareció [...] una consigna errónea, con una connotación puramente pasiva y defensiva*»; que Pascua anotà que «*los marxistas rusos consideran que no debe instaurarse el régimen de los soviets en España [...] con un régimen parlamentario y democrático las posibilidades son mucho mejores*»; que Stalin afirmava que «*no pensaba intervenir de forma directa en España. Si lo hacía, Alemania e Italia actuarían abiertamente y contarían con la benevolencia de Inglaterra y Francia*»; i l'ambaixador republicà opina que «*Sería estúpido y no razonable la instauración del Soviet*». Després de refermar el seu compromís d'ajut a la República, Stalin afirma que «*si en Inglaterra triunfaba una corriente gubernamental que declarase que estaba dispuesta a prestar ayuda a la República en el caso que los soviéticos no lo hicieran, España debería alejarse de la URSS con el fin de obtener el apoyo británico*». Tot això estava ben en sintonia amb la política soviètica d'aleshores, basada en la recerca de l'acostament a les potències

democràtiques per defensar el seu país. I ve a rebatre de bell nou la interpretació encara força incrustada a la bibliografia segons la qual la política soviètica dels anys trenta es basava en la recerca de l'expansió internacional del comunisme. Diguem de passada que, com també explica Viñas, la política envers la República era coherent amb la que aplicava l'URSS aleshores a la Xina, de suport a Chiang Kai-shek contra els invasors japonesos, en virtut de la qual Stalin féu subordinar la política del Partit Comunista Xinès a la d'aquest personatge —també denominat, com el nostre, *Generalísimo*.

Resulta igualment destacable l'anàlisi que fa el llibre de la política de Negrín en els seus primers temps, en un enfocament que se suma a la tasca de recuperació històrica del personatge que estan duent a terme de manera molt solvent altres historiadors com Enrique Moradiellos o Ricardo Miralles. Té especial interès la reproducció de la conversa de Negrín amb l'agregat militar i responsable d'informació francès el 1938. Viñas conclou convincentment la seva avaluació dient que «*raros son los que examinan el comportamiento de Negrín bajo el lema del 'salus patriae suprema lex', y lo comparan con el de un visceral anticomunista llamado Winston Churchill. Y, sin embargo, es un hecho que éste no dudó en cortejar a Stalin para salvar a un Reino Unido al que los apaciguadores quizá hubiesen sacrificado en el altar de lo que para tantos fue una política de clase*». Tot un resum del contingut d'un llibre extremadament minuciós, sempre aferrat a la dada, amb una munió de microanàlisis, continus suggeriments i pistes i ànim decidit de discutir o matisar aquells que han abordat abans la història del període —resulten d'especial interès les acotacions a les recents obres de Daniel Kowalsky, Stanley G. Payne i Anthony Beevor, les dues primeres dedicades a les re-

lacions amb la Unió Soviètica. I dedicat sobretot a rebatre aquells que han encarat l'estudi de la República en guerra des d'una perspectiva i voluntat teleològiques i no s'han molestat a anar a buscar les dades als arxius. Uns arxius que encara guarden moltes sorpreses, com aquest llibre demostra, que permeten fer passos nous i fermes en la reconstrucció i interpretació de la història de la Guerra Civil, i que oferiran nous avenços en el futur. Es tracta simplement de perseverar en la recerca i fer d'historiador. Ni més ni menys.

Joan Maria Thomàs i Andreu
*Universitat Rovira i Virgili,
 Tarragona*

Simon Sebag Montefiore: *Llamadme Stalin. La història secreta de un revolucionario*, Crítica, Barcelona, 2007, 573 pp.

Sense cap mena de dubte, Josif Visarionovič Džugašvili (1878-1953), més conegut com Stalin, és una de les gran inicones del segle XX. Milions de persones han mort amb el seu nom als llavis, bé per glorificar-lo o bé per maleir-lo. Stalin va ser l'heroi de la derrota del nazifeixisme a Europa i alhora el responsable de les grans purgues dins del Partit Comunista de la Unió Soviètica i d'un model social que va exterminar milions de persones. A parer de Stalin, no es pot fer una truita sense trencar els ous i, a més a més, la mort de milions de persones tan sols és una estadística. La tragèdia de debò és la mort d'una persona coneguda i estimada. En aquest sentit, la mort de la seva primera dona, Kato Svanidze (1885-1907), li va estroncar les llàgrimes per sempre més (en l'enterrament es va llençar sobre el taüt colgat a terra), i el suïcidi de la

segona, Nadia Alliluyeva (1901-1932), va desfermar una cacera de bruixes contra la vella guàrdia bolxevic.

Després del retrat coral esplèndid del grup dirigent stalinista i del mateix Stalin realitzat a *La corte del zar rojo* (Crítica, 2004), Simon Sebag Montefiore (1965) ara rebla el clau amb una biografia fascinant del jove Stalin, que es perllonga fins a la presa del poder amb la Revolució d'Octubre de 1917. L'autor ens ofereix una nova mirada a partir de furgar en una bona pila d'arxius, principalment de Georgia (extraordinària la descoberta d'unes memòries de la mare de Stalin redactades poc abans de morir, l'any 1935, i proscrietes pel seu fill) i de la *Ojrana* (la policia secreta tzarista). L'historiador liberal britànic conclou que "durant massa temps ens hem fiat del retrat [de Stalin] deformat pels prejudicis de Trotski fins fer-lo irreconeixible".

Stalin no era un fatxenda sense escrúpols, amb la cara marcada per la verola, arrossegant el peu i la mà esquerra, de poques llums, que parlava el rus amb un fort accent georgià, sense cap altre mèrit que la seva brutalitat despietada. Stalin neix i creix en un entorn cultural d'una violència extrema, on la vida de les persones no val res, però és un pinxo amb el cap ben moblat, intel·ligent, i culte, que devorava els llibres amb passió, dotat d'una veu seductora i d'una astúcia felina.

L'autor apunta la seva infantesa marcada per la violència domèstica (el seu pare acostumava a apallissar-lo dia sí, dia també) i la confrontació de clans al carrer, però alhora subratlla la seva formació en el prestigiós Seminari de Tiflis (Tbilisi) i la seva extraordinària sensibilitat poètica: "Stalin va ser admirat a Geòrgia com a poeta abans de fer-se famós com a revolucionari". L'expedient acadèmic del jove seminarista està farcit d'excel-

lents i és considerat un estudiant amb una conducta modèlica. Només el treia de polleguera l'obsessió per bandejar la cultura i la llengua del país en benefici del rus i admirava, secretament, aquells estudiants més grans que havien fet la pell al rector del Seminari que s'havia atrevit a dir que «el georgià era una llengua de gossos».

Ben aviat el príncep Ilia Txavavdze, que l'anomenava «el jove d'ulls ardents», li va facilitar la publicació dels seus primers poemes, alguns dels quals passarien a la recopilació posterior dels millors cent poemes de la literatura georgiana. La lectura d'*El parricida* d'Alexandre Kabegi, una novel·la que sublima la lluita dels georgians per la llibertat, va canviar la seva vida i no va dubtar a adoptar el nom del protagonista, *Koba* (diminutiu de Iakov) —tot i que els amics íntims van continuar usant el familiar *Soso*—, com a símbol d'una nova identitat basada en la revenja dels pobles del Caucas, la crueltat del bandoler, l'obsessió per la lleialtat i la traïció, i el sacrifici personal i de la família en benefici de la causa.

El jove seminarista, que va decidir penjar els hàbits, va intentar compaginar el sentiment nacional georgià amb el marxisme internacionalista, al qual es va adherir als vint anys després de llegir a bastament Marx. Ben aviat la lluita política el va conduir a la presó i a la clandestinitat i, més enllà, es va convertir en una barreja de padrí mafiós i de gàngster revolucionari. Al principi del segle XX, Bakú produïa la meitat del petroli del món i els diners corrien a dojo. Allà es van forjar les fortunes de les famílies Nobel, Rothschild i Samuel (fundador de la Shell). Stalin esdevingué el *capo* mafiós de la ciutat *negra* cobrant als rics i poderosos per la seva seguretat (el segrest dels nens era el pa de cada dia) i la dels pous de petroli, la qual cosa va servir

per a finançar generosament el partit i guanyar-se la confiança de Lenin.

La recerca en els arxius de la Ojrana permet a l'autor reconstruir amb pèls i senyals la vida (íntima també) i obres del nucli dirigent dels bolxevics. Dels sis diputats que es van presentar a les eleccions de l'any 1912 a la Duma Imperial, dos eren agents infiltrats del serveis secrets. Malinovski, el cap parlamentari bolxevic i membre del cercle íntim de Lenin, cobrava pels seus serveis un sou superior al del director general de la Policia Imperial; curiosament, va compartir apartament amb Stalin a Viena i el va ajudar a redactar l'informe sobre les nacionalitats que li havia encarregat Lenin. El cas Malinovski va alimentar amb escreix la paranoia obsessiva de Stalin (i de la resta de dirigents) sobre els infiltrats i els traïdors, que seria la base de les successives purgues polítiques. Si Malinovski havia estat un traïdor, per què no ho podien ser Zinov'ev, Kamenev o Bukharin?

Aquesta biografia posa el dit a la nafra d'una historiografia, tant la hagiogràfica com l'antiestalinista, marcada pel prejudici ideològic i pel menyspreu a la recerca. Montefiore palesa no tan sols una honestedat intel·lectual davant l'objecte d'estudi sinó una tenacitat en la recerca i una capacitat d'anàlisi envejable. En aquest sentit, no hi ha revisionisme historiogràfic sense noves preguntes i noves mirades, però tampoc sense «picar pedra» en els arxius i aportar noves fonts per bastir un coneixement historiogràfic més sòlid. A més a més, el nervi narratiu és impressionant, amb un primer capítol de pel·lícula. De gàngsters, per descomptat.

Andreu Mayayo i Artal
Universitat de Barcelona

José Babiano (ed.), José Antonio Pérez, Nadia Varo, Claudia Cabrero, María del Carmen Muñoz: *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Los Libros de la Catarata/Fundación 1° de Mayo de CCOO, Madrid, 2007, 285 pp.

Ni el *Fuero del Trabajo* aconseguí «*liberar a la mujer casada del taller y de la fábrica*» —com assegurava la proclama ideològica de la dictadura del general Franco— ni la reforma legislativa duta a terme pel mateix règim sobre els drets polítics, professionals i laborals de la dona, entre 1961-1962, tingué l'impacte suficient per permetre la seva entrada massiva i sense discriminacions en el mercat de treball, especialment la permanència de les dones casades. Aquestes són dues de les consideracions subjacents en el conjunt de textos dels autors d'aquesta recerca a l'hora d'analitzar quina era la posició de les dones al mercat laboral durant aquell període. Per fer-ho, parteixen d'alguns dels estudis més recents sobre treball femení que, en reconsiderar la dimensió de l'activitat laboral de les dones en l'economia submergida, han defensat que el seu paper productiu fou clau en les economies familiars, fins al punt de qüestionar que a l'Espanya de la industrialització dels anys seixanta, a diferència d'altres països, sigui generalitzable el model de l'home honrat responsable de mantenir econòmicament la seva família, conegut com l'home «guanyador de pa» o *male breadwinner family*. Aquest pressupost teòric sobre treball i gènere travessa els cinc capítols que componen l'estudi que ressenyem. Tal com fan veure els autors, aquest canvi de model té efectes d'importància, tant a nivell teòric com metodològic, per analitzar les relacions entre treball, gènere i moviment obrer durant el franquisme, que és l'objectiu principal de la seva recerca.

Des de fa molts anys, el marc interpretatiu sobre les *resistències* femenines — a partir de l'estudi pioner de Giuliana Di Febo, publicat a Espanya l'any 1979— ha connectat les formes d'organització de la protesta protagonitzada per les dones, en els seus papers de mares i dones, amb l'àmbit de la reproducció. D'aquesta manera, la conflictivitat laboral protagonitzada per elles hauria estat subsidiària respecte de la duta a terme pels treballadors; les protestes obreres i l'acció sindical durant el franquisme seria «cosa d'homes» i, per tant, la reorganització del moviment obrer durant els anys seixanta respondria a un model exclusivament masculí. Aquesta hipòtesi de marginalitat de la militància laboral femenina, de fet, ha imbuït la major part, per no dir la totalitat, d'una historiografia sobre el conflicte obrer i el sindicalisme durant la dictadura que, a partir de la passada dècada dels anys noranta, ha assolit una notòria amplitud i que ja comença a ser relativament nombrosa. Tanmateix, aquest marc interpretatiu, prevalent encara avui —tal com postula al text introductori José Babiano, editor i coautor del llibre— ocultaria tantes vagues i militància laboral de les dones com treball femení ha ocultat el paradigma d'«el guanyador de pa». Proposar-se explicar de nou que les dones no van militar o van fer-ho escassament en l'esfera de la producció, no pot conduir més que a la reiteració del que ja se sap o bé a ignorar, per exemple, que els homes activistes que protagonitzaren el conflicte social foren també una minoria, potser «immensa», com sovint s'ha dit, però finalment una minoria. Per això, el que fan els autors d'aquest treball és precisament capgirar el plantejament fins ara predominant: constatada la particularitat de la militància laboral femenina, el que cal preguntar-se és per què i en quines condicions militaren les dones que ho feren.

Aquesta qüestió no solament s'analitza des del punt de vista de la militància laboral, sinó que es tracten de dilucidar també les raons de la presència, com a protagonistes, d'alguns grups de dones en altres àmbits de la protesta social i política, desafiant les restriccions de gènere en l'acció col·lectiva de les que eren, a diferència dels homes, les principals afectades.

Els estudis agrupats en aquesta obra se sustenten en una pluralitat de fonts d'informació extremadament rica. Fan ús d'una documentació, en molts casos inèdita, de diferent naturalesa: oficial, empresarial, produïda per organitzacions sindicals i polítiques antifranquistes, premsa clandestina i de circulació legal. Cal remarcar, però, la importància de la utilització de diferents col·leccions de fonts orals produïdes pels arxius històrics de Comissions Obreres (CCOO), per algunes entitats culturals i també pels mateixos investigadors en el curs de les seves recerques. Aquestes fonts no constitueixen un afegit a la resta de materials emprats, sinó que tenen un paper fonamental per poder abordar algunes de les qüestions tractades: treball femení en l'economia submergida, conflictivitat laboral, mobilització femenina, sociologia de la militància, discurs i «memòria militant». En alguns capítols, les fonts orals s'utilitzen des d'un pla estrictament «reconstructiu», atesa la possibilitat que ofereixen d'informar sobre determinades qüestions del conflicte o la militància (J. Babiano, N. Varo i C. Cabrero); en un altre capítol, se subratlla el seu caràcter qualitatiu en comparació amb les estadístiques oficials a l'hora d'avaluar el treball femení informal (J. A. Pérez); però també, al capítol general (J. Babiano) i al darrer (M. C. Muñoz), el tractament d'aquestes fonts adopta un caràcter «interpretatiu» respecte de la «memòria militant» sobre les relacions de gènere dins del mateix moviment de les CCOO.

Tret de l'estudi sobre el «Gran Bilbao» del «desarrollisme», del qual és autor J. A. Pérez, el nucli que ordena i dona coherència a la resta d'estudis que formen el llibre és el paper i el protagonisme de les dones en la protesta social i dins del moviment de les CCOO, com a referent del «nou moviment obrer» que emergí al país a la fi dels anys cinquanta. Per comoditat expositiva, però també per l'espai limitat de què disposem per a la ressenya, agruparem els que considerem els arguments centrals que s'exposen de manera coherent al llarg dels cinc treballs, on es combinen diferents escales i perspectives per abordar unes mateixes qüestions. Amb un primer argument, es defensa que la posició de les dones en el mercat de treball formal (afectades per les discriminacions de gènere, mancades d'estímul per la seva incorporació massiva, i constituent, de fet, un «exèrcit de reserva»), explicaria el caràcter minoritari de la seva participació en el cicle de conflictivitat laboral iniciat a partir de 1962. Un segon argument sosté que la presència de les dones en un mercat de treball informal, de naturalesa estructural i d'enormes dimensions, amb un protagonisme clau en el treball submergit i a domicili, proporcionaria uns ingressos que no foren simples complements de l'economia familiar, sinó que, ben al contrari, representaren un recurs fonamental per a les famílies treballadores, durant una etapa en què l'increment salarial estigué condicionat per les pressions inflacionistes. Un tercer argument fa referència a l'acció col·lectiva de les dones en les comunitats obreres, que si bé estigué vinculada originàriament a l'àmbit de la *domesticitat* (en el seu paper de mestresses, de mares, d'esposes, de germanes o filles de presos polítics o de vaguistes), aconseguí alterar els límits entre el domèstic i el polític, entre l'espai públic i privat, constituent, de

fet, no una forma auxiliar de la protesta política i laboral sinó un element central d'aquesta, tant per a l'èxit del conflicte laboral com per a la mateixa cohesió de la comunitat obrera. Així doncs, la conflictivitat laboral no es limita a l'espai de la fàbrica ni la militància fou l'única forma d'oposició o resistència al règim dictatorial. Les rebel·lies sense militància —de les quals parlà per a un altre període històric George Rudé— situen fenòmens difícils d'ignorar en l'estudi de l'acció col·lectiva i també suggereixen els límits a una possible expansió selvàtica del mateix concepte de «militància». El quart argument que exposen els autors està lligat a l'anàlisi i interpretació de la presència de les dones en la reorganització del moviment obrer sota la dictadura, en què les CCOO tingueren un paper fonamental; rastrejar la participació de les dones en conflictes en diferents empreses i en l'activitat vaguística, així com les seves vinculacions o falta d'aquestes amb el moviment obrer permet fonamentar tant els canvis al llarg de temps en la conflictivitat laboral com en el protagonisme de les militants laborals.

A partir d'una perspectiva que alerta sobre l'errònia identificació que s'ha fet sovint de la història de gènere com exclusiva història de les dones, en analitzar les relacions de gènere en la memòria de la militància, la darrera idea argumentada subratlla que la seva presència i les seves activitats passaren pel sedàs d'una concepció del conflicte i de l'organització essencialment masculina, pròpia d'un procés de construcció cultural de la mateixa masculinitat de la classe obrera. La pràctica del moviment obrer, doncs, en molts aspectes estaria amarada d'elements molt pròxims als valors masculins defensats per la mateixa dictadura que combatien. A partir d'aquest substrat i en combinació amb els elements que són propis de la militància

(ètica del treball, participació en l'organització de la conflictivitat, experiències de la repressió i el pas per la presó) l'anàlisi de la «memòria» de grup permetria detectar els elements que afaïçonen la construcció, per part del moviment obrer, d'un perfil del militant, el «treballador obrer industrial», al qual solament algunes de les dones sindicalistes, sempre com a excepció, són equiparades. Un exemple, foren les activistes del «Topo Obrero» que a l'empresa Miniwatt de Barcelona al principi dels anys setanta, entre els homes de les seccions més conflictives, eren conegudes amb el sobrenom de les *machas*. Tanmateix, l'aparició de la militància sindical femenina, sobretot a partir de finals dels anys seixanta i en iniciar-se la dècada següent, contribuï a què juntament amb la defensa de reivindicacions democràtiques començaren a formular-se i estar presents reivindicacions específicament femenines. En aquest procés es va construir alhora una identitat de gènere i de classe per part de les dones militants, que propicià l'aparició de conflictes dins d'un sindicalisme amb dificultats per assumir tant les reivindicacions laborals específiques de les dones com la seva mateixa representació. Amb totes les dificultats i limitacions, les dones actuaren en aquell moviment, impregnant-lo «des de dins» i no «des de fora».

Aquesta és una obra d'història social reeixida, que aconsegueix molt adequadament i de forma intel·ligent introduir les qüestions de gènere en la història del moviment obrer, tan poc receptiva tradicionalment a aquests tipus de plantejaments. El lema feminista dels anys setanta sobre la política està present en la mirada de la major part d'aquests estudis. Tanmateix, com a qüestió crítica pot dir-se que, tot suggerint-se en alguna ocasió, es veureja sovint l'altra cara d'aquest assumpte: el que té d'intim la política, ja que si «el

personal és polític», també «el polític és personal». No obstant això, *Del hogar a la huelga* ens obliga, sens dubte, a continuar replantejant-nos moltes qüestions sobre la reconstrucció del moviment obrer i sobre la mateixa oposició a la dictadura del general Franco. Aquesta no és ni una «història oficial» ni una narració dulcificada sobre el passat. Per aquest motiu, també cal reconèixer el valor que té el suport que li ha donat la Secretaria Confederal de la Mujer de CCOO. Solament una col·laboració franca i oberta com aquesta pot permetre a les historiadores i als historiadors independents i amb solvència intel·lectual avançar en el coneixement rigorós i crític d'un passat que cada cop menys pot qualificar-se de «molt recent», malgrat que determinats períodes cronològics que abasta aquest estudi estan rebent escassa atenció en l'onada d'una «memòria històrica» que avui commemora unes dècades de la dictadura i sembla amenaçar amb enaiguar-ne d'altres.

Javier Tébar Hurtado
Fundació Cipriano García,
CCOO de Catalunya

Jaume Claret Miranda: *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo, 1936-1945*, Crítica, Barcelona, 2006, 523 pp.

En el discurs preparat amb motiu de la concessió, aquesta primavera del 2008, del premi Cervantes, el poeta argentí Juan Gelman celebrava l'interès d'Espanya per rescatar la seva memòria històrica —la memòria, deia, és memòria si és present— com l'únic camí per construir en el futur una sòlida consciència cívica. Aquesta és, en gran manera, la presumpció que guia

el treball realitzat per Jaume Claret sobre la repressió que la Universitat espanyola va patir sota el franquisme, en el qual s'aborden els efectes que la repressió va tenir en cadascuna de les dotze universitats que existien llavors al país. Totes elles —tret de les de La Laguna i Múrcia, sense dades a les quals acudir— són contemplades en el marc del silenci en què la dictadura va sumir, durant tants anys, el record dels professors depurats.

L'origen d'aquesta obra es troba en l'encàrrec que l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives va rebre, el 1999, del rectorat de la Universitat Pompeu Fabra, consistent a elaborar un cens dels docents depurats de la Universitat de Barcelona, republicana i autònoma, a fi de retre'ls homenatge. El professor Josep Fontana, llavors director de l'esmentat Institut, encomanà aquesta tasca a Jaume Claret, que inicià la recerca que es reflectí el 2 d'abril de 2001 en un Memorial alçat en el pati de l'edifici Roger de Llúria del campus de la Ciutadella de la Universitat Pompeu Fabra, amb els noms dels 122 docents que fins aquell moment s'havien documentat. Posteriorment, però, Jaume Claret amplia els resultats d'aquesta cerca inicial, en el llibre *La repressió franquista a la Universitat Catalana. La Universitat de Barcelona autònoma, de la Segona República al primer franquisme* (Eumo, 2003) i en la seva tesi doctoral sobre *La repressió franquista a la Universitat espanyola*, llegida el 2004 i base del llibre que ens ocupa, en el qual es combinen amb encert diversos elements. En els quatre capítols primers s'analitza el projecte educatiu republicà, alhora que es fa una incursió en el discurs nacional-catòlic, així com en el caràcter i funcionament de l'aparell repressiu i depurador franquista. Un dels objectius principals es reivindicar, segons paraules de l'autor, l'esforç realitzat per la Segona

República en el camp educatiu, així com mostrar els propòsits contrarevolucionaris preexistents en els instigadors del cop d'Estat i el caràcter preventiu de la violència que desplegaren. En una segona part, integrada per nou capítols, s'analitza la situació viscuda per cada universitat. Es comença per les universitats castellanes de Salamanca i Valladolid, es continua per les de Saragossa i Santiago de Compostella, especialment combatives contra el separatisme, es passa per la petita universitat d'Oviedo i d'aquí es va cap a Sevilla i Granada, per aturar-se, finalment, en les universitats de les zones que van romandre gairebé durant tota la guerra al cantó de la República, com fou el cas de les universitats de Barcelona, Madrid i València, amb menció especial, en aquest darrer cas, a la universitat de Múrcia, pràcticament desapareguda durant la guerra i amb forts lligams amb el centre valencià.

Un recorregut engrescador, amb una casuística variada, plena de trajectòries personals punyents, altament il·lustratives del caràcter i de la magnitud de la purga exercida, que reduí en un 50% l'escalafó, i afectà sobretot els docents millors i els més joves, els més actius i avançats dels del punt de vista cultural i científic. Així es constata en els expedients conservats a l'Archivo General de la Administración de Alcalà d'Henares i en la documentació que es troba als arxius històrics de les respectives universitats, o a la recollida en altres arxius com el de Pedro Sáinz Rodríguez, dipositat a la Fundación Universitaria Española, l'arxiu de la Moncloa o el del Jardín Botánico de Madrid.

A través d'aquest conjunt documental l'autor s'endinsa en l'exploració d'aspectes qualitatius de la repressió franquista encara poc calibrats, com ara l'envergadura de la humiliació patida en aquesta ocasió per gent obligada a cercar arguments exculpa-

toris, quan la cultura i el saber que havien conreat amb esforç i dedicació es convertia en un agreujant a l'hora de demostrar la seva innocència. Analitzant plecs de descàrrec, declaracions de testimonis o informes de les autoritats de torn, l'autor avança igualment en el coneixement dels nivells de col·laboració amb el nou règim, així com de les actituds expressades per coneguts, amics i col·legues. Tot plegat fa que en la reconstrucció de moltes trajectòries, s'aconsegueixi un clímax narratiu excel·lent. Així esdevé, per exemple, en els casos relacionats amb Miguel de Unamuno —que tant influïren en el canvi d'actitud que experimentà vers els revoltats—, com succeí amb el rector de Granada, Salvador Vila, un dels seus deixebles preferits, afusellat abans del seu traspàs, o amb el cas del catedràtic i metge de Salamanca, el melquiadista Filiberto Villalobos, exministre d'Instrucció Pública, protector decidit del clergat i del culte, condemnat a dos anys de presó i a pagar una elevada multa després de ser-li intervinguts tots els seus béns. I no menys interessants resulten les consideracions fetes en relació amb la manera en què càtedres i prebendes universitàries acabaren convertides en botí de guerra, una realitat que se'ns mostra especialment ben radiografiada en el cas de la Universitat de Barcelona, a la qual Jaume Claret ha prestat especial atenció. Per una altra part, els expedients incoats a docents com Vicens Vives, Bosch Gimpera o Pompeu Fabra, permeten abundar en la particular repressió patida pel món republicà i catalanista.

L'autor, davant la dificultat reconeguda a l'hora de quantificar els efectes d'aquesta repressió, acudeix a fonts indirectes. Fa esment dels càlculs fets per Claudio Lozano, el qual estima que sobre un total de 503 catedràtics numeraris de l'escalafó de 1934, en desembre de 1937 eren 111

els sancionats. També acut a fonts oficials, segons les quals es xifraven en 680 les places existents el 1935, de les quals 540 es trobaven cobertes el 1946 mentre 140 encara estaven vacants. Sense deixar d'assenyalar, per la seva part, la diversitat de circumstàncies que envoltaren aquesta específica depuració, amb penes que no deixaren rastre oficial, a les quals cal afegir els efectes d'un exili que el mateix ministre d'Educació Nacional, Pedro Sáinz Rodríguez, considerà un dels més greus problemes que la Guerra Civil plantejà a la cultura espanyola. En qualsevol cas, en el llibre de Jaume Claret apareixen desenes de noms i l'autor, a més, ofereix en el capítol final la relació dels catedràtics que foren víctimes de la repressió cruenta, esmentant, a títol de petit homenatge particular, els 18 docents universitaris executats, acompanyats d'uns pocs noms més de companys amb mort, diu, no suficientment esclarida, juntament al record de Julián Besteiro Fernández, catedràtic de Madrid i polític socialista, que no sortí amb vida del camp de concentració de Carmona, així com d'un catedràtic de la Universitat de Santiago de Compostel·la, víctima d'un suïcidi induït.

Fet i fet, una imatge fidedigna de «el atroz desmoche» de què parlava Pedro Laín Entralgo en el seu *Descargo de conciencia (1936-1960)* (Barral, 1976), quan es referia a la urgència amb què es va pretendre emprendre la reconstrucció intel·lectual d'Espanya, escapçada per l'exili i la depuració que va recaure en els quadres universitaris, científics i literaris del país. Josep Claret aporta amb el seu estudi sobrats elements per argumentar el pes d'alguns dels elements que apunta Josep Fontana en el pròleg que fa al llibre, a l'hora d'entendre per què s'ha trigat tant, enfront de la important atenció prestada, per exemple, a la depuració exercida

sobre els mestres, a conèixer l'actuació que tingué el franquisme amb el món universitari. Entre aquests elements no ocupa un lloc menor el pes d'un passat poc edificant i ben encastat en els nivells més alts de la cultura i la ciència del país, fornits amb uns nous integrants que van saber aprofitar en benefici propi els efectes del buit intel·lectual que el bàndol vencedor de la guerra va aportar a la Universitat.

Conxita Mir i Curcó
Universitat de Lleida

Ricardo Martín de la Guardia: *Cuestión de tijeras. La censura en la transición a la democracia*, Síntesis, Madrid, 2008, 327 pp.

La censura durant el franquisme ha estat objecte de notable atenció des de força temps i des de diferents perspectives, amb aportacions molt remarcables que ens permeten disposar d'un bon nivell de coneixements sobre el tema. A la bibliografia disponible s'afegeix ara l'interessant treball de Ricardo Martín de la Guardia, autor de diverses contribucions a la història de la premsa, entre les quals destaca el llibre *Información y propaganda en la prensa del Movimiento. Libertad de Valladolid, 1931-1979* (Valladolid, 1994).

Cuestión de tijeras, fonamentada en una molt àmplia consulta de la bibliografia disponible i una menor nova recerca, és una obra que s'ocupa —malgrat la referència a la transició en el títol— de la censura durant el franquisme, en especial en el període 1966-1975 (de la pàgina 53 a la 242). L'estudi s'inicia amb una síntesi sobre la construcció i el desplegament de l'aparell censor de la dictadura, amb una especial atenció a la llei de 1938 que, com

és ben conegut, establia el control absolut de la premsa d'acord amb l'enunciat del seu article primer que establia que «*incumbe al Estado la organización, vigilancia y control de la institución nacional de la Prensa periódica*», després de proclamar en el preàmbul que «*siendo la Prensa órgano decisivo en la formación de la cultura popular y, sobre todo, en la creación de la conciencia colectiva, no podía admitirse que el periodismo continuara viviendo al margen del Estado*». L'autor no es limita, però, a estudiar la censura en les publicacions periòdiques, i dirigeix també la seva mirada a la ràdio, la televisió i el cinema, així com a l'organització i funció de la premsa del Movimiento.

La part més extensa del llibre està dedicada als anys que van de l'aprovació de la nova Llei de Premsa i Impremta (1966) fins a la mort del dictador. En primer lloc, explica el difícil procés fins a l'aprovació de la llei, la norma finalment promulgada, així com l'actuació del Ministeri d'Informació, dirigit per Manuel Fraga fins a l'octubre de 1969, i després per Alfredo Sánchez Bella en el govern de major predomini dels denominats «tecnòcrates» (1969-1973), Alfredo de Liñán y Zofío, en l'efímer govern presidit per Luís Carrero Blanco (1973), Pío Cabanillas, en el govern de l'«aperturisme» presidit pel Carlos Arias Navarro (1974), que va substituir-lo per León Herrera (1974-1975) davant la pressió de tot l'ultrafranquisme i del mateix *Caudillo*.

En segon lloc, Martín de la Guardia dona una visió sintètica i panoràmica de la premsa diària en aquest període, amb una particular atenció a les accions repressores del règim, analitzant sobretot la prudent trajectòria de les principals capçaleres de titularitat privada —*ABC, Ya, La Vanguardia Española*—, el cas singular del diari *Madrid*, i la renovació i la relativa expansió d'altres diaris —com *Informacio-*

nes—, així com els efectes de la nova situació en la premsa del Movimiento. L'autor dedica una atenció particular, exigida per uns efectes molts superiors de la repressió a la llibertat d'expressió, a les emblemàtiques revistes *Cuadernos para el Diálogo, Triunfo, Cambio16* i *Destino*, algunes d'elles estudiades en valuoses monografies, sense oblidar moltes altres publicacions, renovades o de nova aparició. Criden l'atenció, en aquests apartats, algunes absències importants de diaris i revistes editats fora de Madrid i caracteritzats per una posició crítica envers el règim dictatorial, com per exemple el barceloní *Tele/Exprés* o el setmanari *Mundo*. Aquestes absències es repeteixen en la última part del llibre dedicada als anys de la transició —entesa com el període que va de la mort del dictador a l'inici dels anys 80—, on no hi ha ni una sola referència a *Mundo Diario*, un diari que podria considerar-se com un «diari de la transició».

Ràdio, televisió i cinema son objecte també d'una mínima atenció en aquest decenni que finalitza en un escenari de crisi del franquisme. El cinema desapareixerà de les últimes pàgines de l'obra, que l'autor dedica a la materialització en l'àmbit dels mitjans de comunicació del canvi que suposa el pas de la dictadura a un règim democràtic. El volum inclou, finalment, un apèndix documental que exemplifica molt bé allò que va ser objecte de continuada sanció per les autoritats franquistes.

Considerant la centralitat en l'obra del període 1966-1975, hauria estat oportú que l'autor examinés més detingudament la freqüent presentació de la llei Fraga com un pas en la direcció del reconeixement de la llibertat d'expressió, finalment consagrada en la Constitució de 1978, i com a part d'un procés, en part avortat, de reformes democratitzadores impulsat per sec-

tors del personal polític franquista i que, segons algunes explicacions molt interessades, culminaria finalment amb èxit mitjançant la «reforma política» dels primers governs de la monarquia. Res més lluny de la realitat; la Llei de Premsa de 1966 s'inscriu en el marc d'un seguit d'actuacions que tenien com a objectiu essencial assegurar el futur de l'ordenament franquista, modificant allò necessari, però per mantenir-lo i no pas per substituir-lo per un règim democràtic. Altra cosa és que aquesta política fracassés, i que la Llei de Premsa es convertís en un potent factor d'erosió de la dictadura.

Erosió, en primer lloc, perquè encara que sembli una paradoxa, la supressió de la censura prèvia va fer més visible la falta de llibertat d'expressió, ja que va obligar els governants franquistes a la utilització continuada dels mecanismes repressius de la llei —expedients, sancions econòmiques, segrest de publicacions, suspensions temporals etc.— cada vegada que consideraven violat el famós article 2, on s'establien els límits a la «llibertat d'expressió», entre d'altres, «el acatamiento a la Ley de Principios Fundamentales del Movimiento Nacional y demás Leyes Fundamentales». Anteriorment, amb la censura prèvia, la repressió punitiva era innecessària i s'evitava la mala imatge que la repressió causava i la solidaritat amb els sancionats que desencadenava. Però aquesta major visibilitat només va ser possible perquè molts periodistes i editors van intentar continuadament forçar el límits de la llei. Com van fer molts obrers, estudiants, i ciutadans ens general, que van adonar-se que la millor forma de lluitar per la consecució dels drets polítics fonamentals negats per la dictadura —d'associació, de manifestació, de vaga— era exercint-los malgrat la repressió, també en l'àmbit del periodisme exercir la llibertat d'expressió,

encara que fos amb prudència i contenció, va esdevenir la millor manera d'actuar per conquerir-la.

La Llei de Premsa de 1966 també va erosionar la dictadura perquè va aguditzar les tensions internes en la classe política franquista. En aquest punt, potser hagués calgut una mínima referència sobre aquesta qüestió. D'una banda, perquè és un altre bon exemple de la insostenibilitat de la consideració dels «tecnòcrates» com els «reformistes» o «aperturistes» del règim. D'altra, perquè la llei de premsa va ser un dels elements més importants de la creixent tensió al si del govern —juntament amb el projecte de llei sindical promogut per José Solís Ruiz— amb una continuada actuació de Carrero Blanco davant Franco per aconseguir un canvi de govern que apartés del gabinet el ministre d'Informació i el secretari general del Movimiento.

Cuestión de tijeras identifica el final de la dictadura amb la fi de la vida del *Caudillo*. Això porta Martín de la Guardia a afirmar, referint-se a esdeveniments dels anys 1976-1977, que «el final del Régimen franquista no terminó con las medidas represivas» y que la «Ley Fraga continuó vigente» (p. 245). Segurament si es considerés que la transició va ser fonamentalment un procés —més que no pas una etapa cronològica a continuació del franquisme—, que comportà finalment la desaparició de la dictadura i la configuració d'una democràcia, però en el qual el franquisme era encara ben viu, s'evitarien alguns equívocs i paradoxes.

Pere Ysàs i Solanes
Universitat Autònoma de Barcelona

Paul Preston: *Botxins i repressors. Els crims de Franco i dels franquistes*, Base, Barcelona, 2006, 211 pp. *Idealistas bajo las balas. Corresponsales extranjeros en la guerra de España*, Debate/Random House Mondadori, Barcelona, 2007, 536 pp.

Hi ha historiadors que tenen la qualitat d'expressar els seus resultats d'investigació mitjançant una escriptura amena, fins i tot en ocasions amb ocurrències divertides, i no per això incorren en una banalització de les qüestions tractades. Certament, sovint aconsegueixen transmetre un missatge altament pedagògic, sense simplificacions ni dogmatismes de cap tipus. El cas del britànic Paul Preston es troba, sens dubte, dins d'aquesta categoria i, concretament, es posa de manifest en aquests dos llibres que són objecte de la nostra atenció.

A *Botxins i repressors. Els crims de Franco i dels franquistes*, a banda de ser el primer llibre que publica en llengua catalana, l'autor, ja a la introducció, ens avisa que ens ofereix un tast d'un treball més extens sobre la repressió franquista durant la guerra de 1936-39 i la postguerra que la va succeir. Efectivament, tal com s'estructura el volum, resulta evident que una de les seves finalitats és introduir el lector en una primera aproximació a la qüestió controvertida de la violència generada per la dictadura franquista, per bé que aquest caràcter introductor, cal dir-ho, no significa negligir la profunditat en la reflexió i la complexitat explicativa. Aquest enfocament que rebutja la simplicitat i que va a la recerca de l'eficàcia comunicativa, cobra sentit en l'exposició de diversos exemples del caràcter criminal incontestable del règim polític que es va erigir després de la rebel·lió contra una república que s'havia constituït sobre els fonaments de la democràcia i la llibertat.

Una criminalitat que, com estan confirmant els estudis seriosos del tipus

d'aquest aplec d'articles, era present en la medul·la i acta fundacional —fins i tot formant part del mateix camp propagandístic— del *Nuevo Estado* edificat a partir del cos doctrinari d'un feixisme catòlic fortament espanyolista. A títol d'exemple, el comportament oprobios i cruel de les columnes de l'exèrcit d'Àfrica en el seu avanç pel sud-oest de la península, palesa amb escreix la barbàrie a què es van lliurar Franco i els seus seguidors l'estiu de 1936. Una barbàrie que, per desplegar-la i fer-la efectiva, requeria l'organització d'una piràmide immensa atapeïda de col·laboradors que acceptessin les ordres i consignes que provenien de dalt de tot. Si no fos per l'horror i la mort que hi ha darrere del teló d'aquell terrible teatre d'operacions bèl·liques, alguns dels personatges que apareixen en els escrits de Paul Preston es podrien considerar caricatures i objecte d'una anàlisi des d'un punt de vista humorístic. Des d'un Luis Bolín —director del Servei de Premsa durant bona part de la guerra—, amb la seva actitud poca-solta i amenaçant davant els corresponsals de guerra estrangers a altres agents generadors de mentides i veritables psicòpates *de facto*. En aquest sentit, no es poden passar de llarg les teories estrafojàries sobre les possibles solucions a aplicar a les problemàtiques socials que alguns individus professaven. Ben singular, en aquesta línia, fou l'inenarrable oficial i terratinent Gonzalo de Aguilera. Tot plegat, ofereix una prova ben diàfana del personal que s'encarregava de vetllar per la imatge exterior d'un bàndol rebel que maldava per imposar la seva versió antide-mocràtica d'una nova comunitat nacional comandada per un líder desprietat i sense escrúpols.

El mèrit d'aquest entremès que ens serveix Paul Preston es troba en el fet que apunta qüestions cabdals per copsar

els orígens fundacionals del règim dictatorial de Franco. Sens dubte, aspectes com l'aplicació de tècniques d'extermini pròpies d'un exèrcit colonial en connivència amb els latifundistes-falangistes en tot el sud peninsular, o l'assumpció de codis de comportament basats en la salvatgia com els propiciats pel *nuvi de la mort* i fundador del Terç d'estrangers, José Millán Astray, van anunciar ben aviat les característiques repressores del sistema encapçalat pel general del Ferrol. Uns trets que s'alimentaven de corpus ideològics sense fonaments de cap mena com, per exemple, l'antimaçoneria i l'antisemitisme del català Joan Tusquets i Terrats, i del mateix Francisco Franco implacable i insensible a la pèrdua de les vides humanes, ja que es creia la seva pròpia propaganda. En definitiva, aquest grup d'articles mostra, a banda de l'excentricitat malaltissa d'alguns dels individus citats, la voluntat criminal, en el mateix origen i no a causa dels esdeveniments de la guerra, d'una dictadura que ambicionava anihilar els valors democràtics i progressistes liberals, més enllà del socialisme i el comunisme que tantes vegades esmentaven els seus publicistes. La proposta de Paul Preston té un enorme valor, ja que, com ell mateix assenyala, es tracta d'un primer esbós de l'intent de recompondre la idea general de l'holocaust espanyol. Una tasca ingent, però necessària enfront de tanta publicística neofranquista que envaeix actualment les llibreries.

Si hem qualificat el llibre dedicat a la repressió franquista com un entremès d'alta qualitat, l'estudi *Idealistas bajo las balas. Corresponsales extranjeros en la guerra de España* l'hem de considerar com un veritable banquet, més o menys com un plaer per als sentits a mesura que s'avança pàgina rere pàgina. En efecte, aquest assaig històric, que se centra en els avatars dels i les corresponsals de guerra estrangers

durant la conflagració espanyola, aporta sobretot el coneixement de la dimensió moral i de l'ètica professional d'aquests homes i dones que es desplaçaren a una Espanya en flames. La rellevància i la qualitat dels reporters o dels literats convertits en reporters és una indicació més de la importància geopolítica i ideològica del que es disputava en els camps de batalla peninsulars. Per bé que ho va intentar la propaganda franquista, amb la contribució manipuladora dels seus aliats feixistes, de presentar la República com un satèl·lit de Moscou, amb l'ajuda de l'anàlisi detinguda i el guiatge de Paul Preston només es pot arribar a la conclusió que, a pesar de la guerra, els dirigents republicans sempre van tractar d'actuar com una democràcia. Aquesta fermesa explica en bona mesura el treball ingent i objectiu que van poder desenvolupar periodistes com Jay Allen, Louis Fischer, Georges L. Steer, Herbert L. Matthews, Geoffrey Cox, Henry Buckley, Martha Gellhorn o Ernest Hemingway entre molts altres. Aquesta és la gran diferència amb el bàndol dels sollevats, on regnava una censura fèrria i un control —amb amenaça de pena de mort inclosa— intimidatori sobre els periodistes per part d'elements sinistres com el ja esmentat Luis Bolín. Evidentment, la censura existia a la zona republicana, però en el decurs del conflicte la propaganda va ser substituïda gradualment per la informació. Gràcies a la intel·ligència dels successius responsables de les distintes oficines de comunicació com, per exemple, Arturo Barea o Constança de la Mora, el que es va acabar imposant va ser el sentit comú lligat a la veritat. Els reportatges extraordinaris de, per exemple, Jay Allen sobre les matances perpetrades pels franquistes a Badajoz, o de George L. Steer sobre el bombardeig de Guernica així ho testimonien.

Fins i tot, en el capítol dedicat al magnífic reporter soviètic Mikhail Koltsov, Paul Preston, sense deixar de banda tots els rumors que corrien sobre el paper polític i militar de Koltsov a Espanya, exposa que la dependència soviètica de la República es devia més a la indiferència de les democràcies liberals que no pas a la suposada penetració comunista en les altes esferes republicanes. D'aquest absentisme de les potències democràticoliberals, precisament, es lamentaven molts d'aquests homes i dones d'acció moguts pel seu antifeixisme i una certa mirada romàntica envers l'Espanya republicana. Unes conviccions que els van portar a no ocultar les seves preferències per la causa de la llibertat i la democràcia sense desmerèixer la seva professionalitat vinculada a la informació. Per tant, malgrat el seu engatjament polític, no actuaven com els actuals reporters «encastats» de les guerres neoimperialistes actuals. A l'Espanya *nacional* sí que es podria aplicar aquest concepte, però, amb tota certesa, no era el cas d'aquests homes i dones compromesos amb els valors democràtics. L'hispanista anglès els descriu amb tots els seus dubtes i contradiccions, esmentant i aclarint alhora alguns capítols foscos, com el misteri al voltant de la desaparició de José Robles i la relació entre Ernest Hemingway i John Dos Passos, o la malaurada depuració estalinista de què fou víctima el mateix Mikhail Koltsov. Com resa el títol original de l'assaig, es tracta d'uns homes i dones que, tot i els seus enormes esforços —en alguns casos més enllà de l'exercici del periodisme, com va succeir amb alguns espies camuflats com Arthur Koestler o Kim Philby—, van veure morir el seu ideal d'una Espanya progressista. Alguns d'ells no es recuperarien d'aquesta derrota com, per exemple, li va succeir a Jay Allen. D'altres, però, van dedicar tota

la vida al desballestament intel·lectual del règim sanguinari de Franco. Així ho farà el nord-americà Herbert Rutledge Sout-hworth, creador d'una obra de primer ordre a l'entorn de la dictadura.

Així doncs, el lector es troba amb un estudi que es planteja com un homenatge que transmet una fascinació per uns homes i dones exemplars, els quals, el 1936, es van sentir alhora fascinats per un país que, amb tota la seva diversitat social, política i nacional, es va haver d'enfrontar a un combat desigual contra el feixisme. L'encert de Paul Preston rau en el fet de recuperar i dignificar un capítol força oblidat o, com a mínim, obliterat del nostre passat recent a fi de retornar-li la centralitat que es mereix. Donar fe de la talla moral i intel·lectual dels reporters i literats d'altres indrets del món que es van alinear al costat de la República constitueix una contribució més a l'aclariment de la naturalesa antidemocràtica del franquisme, com també ho és l'anàlisi de la violència inherent als seus orígens fundacionals. Ambdós llibres se sumen a un currículum impressionant dedicat a l'estudi de l'Espanya del segle XX.

Jordi Font Agulló

Universitat Autònoma de Barcelona

Ferran Gallego: *Barcelona, mayo 1937. La crisis del antifascismo en Cataluña*, Debate, Madrid, 2007, 627 pp.

Setanta anys després, el tema de la Guerra Civil continua captivant el públic, peninsular i estranger. Aquest interès manifest no és sempre correspost amb llibres d'alt nivell intel·lectual, com malauradament ens prova la lletania aparentment inesgotable de textos revisionistes

que ocupen les prestatgeries de les llibreries i que, dissortadament, molt sovint es troben en les llistes dels més venuts. Per fortuna, historiadors seriosos segueixen al peu del canó, publicant textos de gran valor que contribueixen de veritat a l'anàlisi i comprensió de fets del dramàtic pasat espanyol.

Ferran Gallego, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, ens ofereix en el seu nou llibre una impressionant recerca sobre els partits d'esquerres en Catalunya durant els anys de la Segona República espanyola. En un primer moment, podria semblar-nos estrany que un estudiós fins fa poc temps abocat a l'estudi del moviment feixista hagi passat a examinar l'*altre bàndol*. Tanmateix, aquest llibre li permet fer gala de les seves provades dots d'analista polític, però aquesta vegada aplicades als partits i les organitzacions d'un altre color de les que s'havia estat ocupant en els seus anteriors estudis. El resultat és un text que no deixarà indiferent aficionats ni especialistes de les múltiples facetes de la Guerra Civil espanyola.

Es tracta d'un tom de 592 pàgines de text, a més de l'índex, la bibliografia, una cronologia i una selecció de fotografies de protagonistes, tant espanyols com catalans. Les interpretacions dels esdeveniments de maig de 1937 a Barcelona segueixen provocant passions fins als nostres dies, i és segurament per aquest motiu pel que el treball del professor Ferran Gallego abasta molt més que aquells tràgics dies. Els seus quatre capítols tracen l'evolució política des de 1931 fins als anys de la Guerra Civil. La presentació cronològica i el contingut dels capítols parteix d'un marc general dels partits i les organitzacions de totes les tendències en 1931 per, amb posterioritat, concentrar-se en una anàlisi de l'esquerra, seguida de la descripció del context català. I finalitza, en la darrera part del llibre,

amb l'examen de les jornades de maig pròpiament dites i l'evocació de les seves conseqüències. Per una part, aquesta minuciositat té el gran mèrit de presentar al lector un quadre general precís de la política durant els anys republicans, però, per una altra, posa a prova la paciència d'aquell que vulgui apropar-se directament al que promet el títol, és a dir, els esdeveniments en la capital catalana, en un mes de maig, durant la guerra. La següent cita ens indica el raonament de l'autor al respecte: «*Ni los acontecimientos se explican a través del plazo temporal estricto en el que ocurren [...] ni puede señalarse a ambos lados de las barricadas para apuntar la pureza de dos bandos plenamente identificados*» (p. 402).

En general, la paciència comporta la seva recompensa, i en aquest cas existeixen sobrades raons per no saltar els primers capítols, que presenten al lector motivat una descripció de la política dels partits catalans. Dins d'aquesta anàlisi se citen les sigles tan conegudes com PSUC, POUM, ERC, BOC; però també les dels partits nacionals PCE, CEDA o PSOE, a més dels dos grans sindicats, UGT i CNT. És a dir, l'autor és exhaustiu en el seu estudi i cita l'evolució de les organitzacions davant les diferents dinàmiques polítiques tant nacionals com locals entre 1931 i 1937. No deixa d'evocar els plantejaments de base, les doctrines, les negociacions, els pactes i els anhels del poder. Sense maniqueïsmes ni simplificacions, Gallego posa negre sobre blanc les contradiccions de les forces en presència, els canvis tàctics o els errors estratègics dels uns i dels altres en el camí que els dugué als successos de 1937. Aquesta extensa anàlisi és sense cap mena de dubte un dels grans encerts del llibre.

Atesa l'extensió del llibre i per l'amplitud del tema tractat, ens sembla un element de limitació el títol escollit perquè, tal com s'ha esmentat abans, F. Gallego

sobrepassa aquí àmpliament els esdeveniments de maig a la capital catalana. Els lectors àvids de conèixer més testimonis de les barricades i dels tirs entre diverses faccions es quedaran amb les ganes d'apropar-se més a aquests aspectes. No es tracta de memòries de les batalles de carrer, sinó d'una sòlida anàlisi política dels fets i dels antecedents que els van provocar. Per aquesta raó, el subtítol del llibre, «*La crisis del antifascismo en Cataluña*», és més revelador del veritable objectiu que s'ha fixat l'autor i de l'autèntic interès del volum. En paraules de l'autor: «*El conflicto interno del antifascismo no se produjo como renuncia a la revolución obrera iniciada, sino por una discrepancia acerca de lo que era el poder revolucionario y el alcance de la política de alianzas de la revolución*».

El professor Gallego ofereix, entre altres coses, una visió de la tràgica impossibilitat d'unió de totes les forces antifeixistes que fos capaç d'oposar-se als sublevats, que sí que estaven units i que no deixaven de conquerir terreny militarment, i d'aixafar el projecte republicà espanyol. Com explica l'autor en la seva conclusió: «*Quizás ese conflicto [entre la izquierda] teorizado como revolución y contrarrevolución ha hecho olvidar que quienes acabaron ganando la guerra fueron los verdaderos contrarrevolucionarios, el ejército de Franco [...] [En la crisis catalana] se trataba de la abolición de la coexistencia de un espacio plural, de un movimiento cuya caracterización pudiera basarse en una lectura positiva y no meramente resistencial del antifascismo*» (p. 590). Aquí tenim algunes de les tristes conseqüències de les jornades de maig.

Aquest llibre de Ferran Gallego és singular pel seu plantejament i la seva anàlisi. És de recomanada lectura per a tots aquells que vulguin un aprofundiment dels seus coneixements sobre les relacions entre els partits d'esquerra en Catalunya i so-

bre com van desembocar en la violència al carrer en la primavera de 1937, en el si del mateix bàndol republicà, a l'heroica ciutat de Barcelona.

Robert Coale

Université Paris 8 - Vincennes - Saint Denis

J. Albertí: *El silencio de les campanes. La persecució religiosa durant la Guerra Civil*, Proa, Barcelona, 2007, 423 pp.

M. Mir i Serra: *Entre el roig i el negre. Una crònica de la Barcelona anarquista*, Llibres dels Quatre Cantons, Barcelona, 2005, 250 pp.; *Entre el roig i el negre. Una història real*, Edicions 62, Barcelona, 2006, 238 pp., i *Diario de un pistolero anarquista*, Barcelona, Destino, 2006, 287 pp.

És evident que el tema de la repressió que durant la Guerra Civil, i sobretot durant l'estiu del 1936, assolà pobles i ciutats de Catalunya ha experimentat canvis importants des que els professors Joan Villarroja i Josep Maria Solé i Sabaté acabaren a les darreries dels anys 1980 el seu recompte de morts a la rereguarda catalana. Es tractava d'un tema que, tot i ser conegut, no havia tingut durant el franquisme el seu reflex a les planes escrites per historiadors o fins i tot per testimonis no compromesos amb el règim. I, si els publicistes franquistes havien airejat el que presentaven com a les «barbaritats» comeses pels «rojos», la intenció propagandística del seu discurs li havia restat importància historiogràfica, o fins i tot força testimonial de qualsevol mena.

És obvi, doncs, que la situació ha canviat des de la dècada del 1980 i que les mudances obeeixen a causes diverses: han fet via investigacions com les ja esmentades de Villarroja i Solé però també apor-

tacions posteriors que, fetes des de dintre i fora del món dels historiadors, han afloirat en el marc d'una creixent preocupació col·lectiva —civil i política— per la memòria històrica. Només cal esmentar l'acollida, si més no periodística, dispensada als llibres recentíssims de la historiadora Queralt Solé sobre les fosses comunes —*Els morts clandestins. Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya, 1936-1939*, Afers, Catarroja, 2008— i del periodista Toni Orensanz —*L'omnibus de la mort: parada Falset*, Ara Llibres, Barcelona, 2008— sobre les dramàtiques malifetes que l'anomenada «brigada de la mort» d'en Pasqual Fresquet protagonitzà a Falset al setembre de 1936.

Dues contribucions hi destaquen però, amb mèrit propi i visibilitat editorial desigual a la llarga llista ditada d'ençà dels anys 1980: la primera, el treball de l'historiador Jordi Albertí i, la segona, les diferents versions publicades fins ara i sobre un mateix i únic tema per l'arxiver Miquel Mir i Serra. Una primera ullada mostra que es tracta de treballs molt diversos en la seva forma, intenció i característiques. El de Jordi Albertí és un assaig realitzat des de diverses i molt variades fonts sobre els fets que segaren la vida d'uns gairebé 2.500 religiosos i religioses provocant a més nombroses destruccions al patrimoni de les diferents diòcesis i ordes religiosos catalans. Els de Miquel Mir són també assajos. Aquests descansen en canvi sobre el que ell mateix anomena una «troballa»: els diaris de José S., un anarquista que s'havia especialitzat en l'anomenada *acció revolucionària i expropiadora* que «finança» les activitats insurreccionals del període republicà i que, durant la Guerra Civil, formà part de patrulles anarquistes que, segons ell mateix confessa, van cometre nombrosos assassinats, detencions i robatoris. Després d'acabada la guerra, a l'exili

londinenc, José S. guardà part de la documentació i amb una part dels béns requisats aconseguí fer front a la difícil subsistència dels exiliats. A més, va escriure un dietari que és el que ara sustenta els treballs de Mir i Serra.

Tot i que no poden ser més contraposades les perspectives temàtiques tractades per ambdós autors, és evident que els fets estudiats són cares d'una mateixa moneda i tots dos mostren que la violència estudiada venia de lluny o obeïa a una llarga tradició de la història social de Catalunya. Tot i que Albertí insisteix que fou una confluència conjuntural de «maximalisme, doctrina, i estratègia» la que donà sentit a la violència anticlerical iniciada al juliol del 1936, també recorda que esdeveniments d'aquesta mena es remunten a una famosa bullanga popular que el 1835 destruï els convents, deixant lliures espais que avui configuren la xarxa urbanística del que havia estat la ciutat dintre les muralles. També venia de lluny la violència obrera: des de l'anomenat període de la «propaganda pel fet», la vida social barcelonina havia viscut moments de crisi tan profunda com la que els anys 1919-1923 ocasionaren els centenars de morts —obriers, especialment dirigents sindicalistes de la CNT, i patrons— que donen sentit al títol de la novel·la *Quantaven pels carrers*.

Tot i la seva voluntat assagística, tots dos autors deixen en l'aire una sèrie de qüestions, i els historiadors haurien d'aprofitar l'avinentesa per aprofundir en la reflexió i trencar amb tot un seguit de rètols i visions fossilitzades que denoten esclerotització i manca de reflexió. Un d'ells és, per descomptat, el de la relació entre els «grups d'acció» anarquistes i les patrulles que sembraren de violència aquelles primeres setmanes de la Guerra Civil i que tan profundament van com-

moure la societat i la política catalana. En general, els «grups» o fins i tot la molt temuda FAI que els hi donava aixopluc —potser no a tots— han estat un tema oblidat, en part per les dificultats que la seva investigació comporta, però també perquè indagar-hi sempre ha estat quelcom semblant a obrir una «capsa de trons». Ni tots els incontrolats formaven part de patrulles ni tots foren anarquistes de la FAI. I, com és sabut, hi hagué anarquistes, fins i tot de la FAI, que com Joan Peiró denunciaren les irresponsables accions dels incontrolats i condemnaren la violència, vingués d'on vingués.

Tot no acabava aquí, i és obvi que la panoràmica es complica perquè no tots els patrullers i tampoc els incontrolats eren òbviament anarquistes ni formaven part dels àmbits més o menys concèntrics del moviment àcrata. Periodistes d'investigació tan aguts com Josep Maria Sòria ja assenyalaren, quan aparegué el primer llibre de Mir i Serra, que la tesi segons la qual les patrulles estaven formades per grups d'incontrolats no pot continuar mantenint-se avui i que existia una rígida «estructura piramidal» que des de determinades estances de la Casa CNT-FAI de la Via Laietana o de la seu de la Comissaria d'Ordre Públic dirigia la xarxa de control i terror revolucionari que pretenia acabar amb el món dels «detestables» i «autoritaris» burgesos.

Caldria doncs, aprofitar l'ocasió i anar al fons de la qüestió per establir la naturalesa de les patrulles de control i específicament de l'acció anarquista revolucionària, tot diferenciant-la d'altres formes d'afinitat àcrata amb les que podia i de fet s'havia barrejat o fins i tot confós. Testimoniatges de molt diversa mena deixen clar que es podien tenir «amics anarquistes» a més d'una plataforma activista i per a fer coses també ben diverses. Un militant tan

conegut com Josep Peirats, l'historiador obrer de la CNT, ens ha narrat amb eficàcia inqüestionable la seva militància sindical en una bòbila de la Torrassa i com el seu grup d'afinitat educativa i juvenívola més aviat tenia per escenari el veí barri de Sants i que a l'hora d'escometre l'acció insurreccional dels anys republicans ho va fer en aquells mateixos barris en què feia vida. Potser perquè les possibilitats de ser reconegut quedaven àmpliament compensades per les facilitats a l'hora de fugir o d'haver d'amagar-se.

Però això no va ser tot; el cert és que la revolució iniciada va tenir altres trets, alguns força casolans, que també han de ser tinguts en compte: funcionaris —anònims per voluntat pròpia— foren conduïts a la Comissaria d'Ordre Públic per declarar i van ser «casualment abandonats» hores i hores en un passadís fins que es van convèncer que havien de marxar, i efectivament ho van fer. Conegudíssims dirigents polítics, com l'independentista català Daniel Cardona i Civit, foren «salvats» per faïstes que eren coneguts seus d'abans o els hi devien favors de diversa mena. Tot plegat pot semblar anecdòtic. No ho és perquè indica la complexitat de la xarxa de contactes i relacions civils que caracteritzaven la societat catalana de llavors, i aquest és el veritable tema d'estudi que no pot ser defugit.

Susanna Tavera i Garcia
Universitat de Barcelona